

Türkmenistanyň Garaşsyzlyk perspektiwasy we Russiýa

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmenistanyň Garaşsyzlyk perspektiwasy we Russiýa

TÜRKMENISTAN'IN BAĞIMSIZLIK GİRİŞİMLERİ VE RUSYA

SSCB'nin dağılma sürecinde, çoğu cumhuriyetten farklı olarak Türkmenistan, SSCB'nin dağılmaması gerektiğine inanmakta ve son ana kadar bu kurumun bir şekilde korunmasını savunmaktaydı. Saparmurad Niyazov'un (Türkmenbaşı), Gorbaçov'un ortaya attığı yeni birlik anlaşmasını destekleyen az sayıda devlet liderlerinden biri olması ve ülke içinde ciddî bir muhalefetle karşılaşmaması bu açıdan dikkat çekmektedir.[1] Beş temel aşiretten oluşan ve başta Niyazov olmak üzere, dönemin yöneticileri açısından, ulus devlet yapısına geçerken ciddî sorunlarla karşılaşan Türkmenistan'ın desteksiz kalması hiçbir şekilde arzulanmamaktaydı. Ekonomik açıdan, hammadde (pamuk ve doğalgaz) üreticisi olarak Rusya'ya ilişiği bulunan ve yaşam standartları SSCB genelinde nispeten düşük durumunda bulunan Türkmenistan, seyrek nüfusu ve muazzam coğrafyasıyla kendisini çevreleyen güçlü ve istikrarsız devletler ortamında güvenlik sorunları karşısında müteredditti. Devlet geleneğinin zayıflığı, tüm bu söylenenler açısından, durumu daha da ciddileştirmekteydi.

SSCB'nin dağılma süreciyle acil ve etkili reformlar peşinde olan Rusya Federasyonu ise, eski birlik cumhuriyetleriyle ilişkilerini ikinci plâna itmişti.[2] Rusya'ya kurumsal ve yapısal olarak bağımlı bulunan devletlerin, isteseler de Moskova ile bu bağları koparamayacakları düşünülmekteydi. Bu durum, özellikle, Orta Asya cumhuriyetleri için geçerliydi. Rusya bütçesi üzerinde en büyük yük olan (sübvansiyonlar nedeniyle) ve böylece bu ülkeyi bırakma ihtimalleri en zayıf olarak görülen Orta Asya cumhuriyetleri, pahalı reformlar döneminde elden çıkarılması gereken ilk bölge özelliği

taşıymaktaydı. Hatta daha sonraları, eski SSCB cumhuriyetleriyle ilgili genel kanı değıştikten sonra bile, bazı önemli Rus analizcileri Türkmenistan'ı, kendileri istemeseler bile, Rusya'nın bırakması gereken dört cumhuriyetten biri olarak nitelendirmekteydiler.[3]

Ama çok geçmeden her iki tarafın da algılamalarında önemli değışimler baş göstermeye başladı. 1993'ten itibaren, Batı'yla olan hızlı entegrasyon çabalarının bir sonuca ulaşmadığını ve bu yüzden eski SSCB alanına gösterilen ilgisizliğin sadece kendilerine zarar verdiğini düşünmeye başlayan Rus siyasî eliti, ortaya attığı "yakın çevre" politikasıyla ve BDT'nin yapısını güçlendirme girişimiyle yeni bir dönem başlatıyordu. Putin'in iktidara gelişıyle eski SSCB alanında hâkimiyetini yeniden canlandırmak için özel çaba sarf etmeye başlayan Rusya, dış politikasında ve ekonomik hayatında enerji unsurunun da önem kazanmasıyla,[4] Türkmenistan'la yakınlaşma zorunluluğunu daha çok hissetmiştir. Özellikle, Gazprom'un Batı Avrupa devletleri ve Türkiye ile önemli gaz anlaşmaları ve Rusya'nın kendi gaz yataklarının bu talebi karşılayamaz duruma düşmesi, Rusya'yı kısa ve orta vadede Türkmenistan'a doğru iten en önemli neden olarak değerlendirilebilir.

Önemli bir muhalefetle karşılaşmayan Niyazov ise, ilk anı geçtikten sonra, bağımsızlığın kendisine yarar sağlayabileceğini ve bunun Rusyasız da gerçekleşebileceğini görüyordu. Türkiye ve İran ile ilişkilerini geliştiren ve bu ülkelerden önemli yardımlar (ve çok daha fazla vaat) alan Türkmenistan, elindeki çok zengin enerji kaynaklarıyla[5] daha zengin ve bağımsız olabileceğini anlamaya başlıyordu. Ama daha sonra, (Türkmenistan'ın geleceği ile ilgili tüm hesaplamaların temelinde yatan) doğalgazın dünya pazarına çıkarılması sorununun, ilk başlarda yapılan tahminlerden çok daha ciddî engellerle karşı karşıya olduğu anlaşılmıştır. Saparmurad Niyazov, dış ve iç güvenlik meselelerini kendi gücüyle çözmeyi (veya ertelemeyi) başarsa da, geriye kalan ama en önemli sorununu (gazın dünya pazarına çıkarılması), en azından şimdilik, Rusyasız çözemediğini görmüş ve bu ülkeye geri dönmeye zorlanmıştır. Hatta, iki ülke arasında doğalgazdan

sonra en önemli ilişki unsuru olan Türkmenistan'daki Rus azınlık sorunu bile, Aşkabat açısından, daha çok, bu insanların Türkmen GSMH'nın temelini oluşturan enerji sanayiindeki uzman grubun esasını oluşturmamasından kaynaklanmaktadır.

Böylece, her iki devlet, tereddütlü geçen birkaç yıldan sonra, birbirlerinin önemini ve bunun temelindeki faktörün doğalgaz olduğunu anlamış bulunmaktadırlar. Ama geleneksel olarak Rus siyasî elitî tarafından fazla jeopolitik ve jeokültürel önemi anlaşılmayan Türkmenistan, Rusya'nın ciddî ve direk müdahalelerinin hedefi olmayacağı benziyor. Diğer taraftan, Aşkabat yönetiminin daha çok eski Sovyet alanından uzaklaşma anlamına gelen tarafsızlık politikası ve Türkmen toplumsal yapısının Rus etkisine fazla açık olmayışı, yukarıdaki faktörlerle de birleşince, bu ülkeyi Rusya'nın politikalarına daha kayıtsız bir duruma sokmaktadır. doğalgaz, işbirliğini geliştirme açısından önemli bir faktör olsa da, özellikle geleneksel anlamda "yakın" Türkmen-Rus ilişkilerine temel oluşturmak için yeterli değil. Türkmenistan'ın Rusya tarafından "ikincil" olarak algılanan önemi, iki ülkenin birbiri üzerinde doğalgaz dışında fazla baskı aracına sahip olmayışı ve son durumda da bazı çıkar çatışmalarının ihtimâlini haber vermemektedir. Rusya'nın, Türkmenistan üzerindeki etkinliğini isteksiz bir şekilde koruma çabaları, Rus ulaşım hatlarından memnun olmayan Türkmenistan'ı dış pazara alternatif yollar arayışını sürdürmekten ve Rusya'yı hem bu yollar hem de çevredeki diğer ülkelerle uzun vadede dengelemeye çalışmaktan alıkoyamayacaktır.

Türkmenistan'ın dış politikası temelde, ülkenin önemli petrol ve çok zengin doğalgaz kaynaklarının varlığı düşüncesiyle şekillenmektedir. Aşkabat'ın tarafsızlık politikası, iç muhalefetin ve genel olarak halkın siyasî özgürlüklerinin kısıtlanması, enerji kaynaklarına dayanılarak oluşturulmaktadır. Batı yatırımının bölgenin diğer enerji zengini ülkelerindeki miktara kıyasla kısıtlılığı da Türkmenbaşı'nın ülke ekonomisinin kontrolünü tekelinde tutma plânlarından kaynaklanmaktadır.[6] Özellikle stratejik

doğalgaz ve petrol işletmelerinin hemen hemen %100'ünü elinde bulundurmakla övünen Türkmen iktidar, bu şekilde ülkeye onarılamaz zararlar vermektedir. Ama, yapısal engellerin zaten Türkmenistan'a yapılacak yatırımları baştan kısıtladığı dikkate alındığında, Türkmenistan'ın bu adımları her ne kadar mevcut iktidarı korumaya yönelikse de, ülkenin bağımsızlığı açısından en büyük engel olma özelliği taşıyan Rusya'yla ilişkileri zayıflatarak, uzun vadede, Türkmenistan'ın bağımsızlığı açısından olumlu sonuçlara götürebilir.

■ BDT ve Orta Asya Çerçevesinde İlişkiler

Bağımsız Devletler Topluluğu'na karşı çıkan ve buradaki kurumsallaşmanın işlemeyeceğini savunan Türkmenistan'ın tutumu, aslında, bu kurumu Moskova'nın eski hegemonyasını yeniden oluşturma çabası olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. BDT'yi, eski SSCB'yi uygar bir şekilde "parçalama" forumu olarak görme arzusunu dile getiren Türkmenistan (veya Türkmenbaşı), 22 Ocak 1993'teki Minsk zirvesinde, ortak politika oluşturmayı öngören anlaşmayı imzalamayan tek Orta Asya cumhuriyeti olmuştur.[7]

En büyük ticarî ortaklarını barındıran bu kuruma karşı kayıtsız kalan Aşabat'ın en büyük korkusu, potansiyel zenginliğini bu fakir ülkelerle bölüşmeye zorlanmak ve Türkmenbaşı iktidarını zayıflatacak kadar "dışarıya açık" duruma getirilmektir. Türkmenbaşı, "BDT'nin entegrasyon sürecinde yer almanın Türkmenistan'ın amaçlarına uygun olmadığı" ve ülkesinin "finans varlıklarını uluslararası bir kuruma bırakarak, karşılıksız enerji vericisi durumuna düşmek istemediği" yolundaki açıklamaları sık sık dile getirmektedir.[8] BDT toplantılarına hep daha düşük sayılı delegasyonlarla katılmasıyla tanınan Türkmenistan, son dönemlerde, bu kuruma olan isteksizliğini en yüksek düzeyde "ima etmektedir". 1-3 Ağustos 2001 tarihleri arasında BDT ülkeleri liderleri arasında yapılacak zirveye katılmayan tek devlet başkanı olan Türkmenbaşı, bu tutumunu ikinci kez sergilemekteydi.[9]

Bu davranışın nedeni, zirvede tartışılacak en önemli iki konunun, Türkmenistan'ın katılmada en isteksiz görüldüğü, "serbest ticaret bölgesi ve anti-terör merkezi oluşturulmasıyla" ilgili oluşundan kaynaklanmaktaydı. Zira bu konuların, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkmenistan'ın tüm geleceğini üzerine kurmayı plânladığı doğalgaz unsuruyla doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. BDT kapsamındaki serbest ticaret anlaşmasına[10] Türkmenistan'ın neden karşı olduğunu ortaya koyan açıklama, bu ülkenin güvenlik konularındaki isteksizliğine de açıklık getirmektedir; enerji ihracından gelecek zenginliği engelleyecek her şeye karşı çıkılmaktadır. "Türkmenistansız güvenlik kurumları"na, 15 Mayıs 1992'de imzalanan BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması, ulusal yasaların terörle mücadele etme açısından koordinesini sağlayacak 21 Haziran 2000 anlaşması ve Nisan 1996'da oluşturulan Şangay Formu[11] örnek olarak verilebilir. Türkmenistan dışındaki dört Orta Asya devletini bir araya getiren Orta Asya Ekonomik Formu'nun 21 Nisan 2000'de oluşturduğu anti-terörist "Dörtler Grubu" da bu tür güvenlik anlaşmalarındandır.

Günümüzde, Afganistan'ın istikrara kavuşması konusunda, Aşkabat Moskova'yla beraber diğer devletlerin yanında yer alacaksa da, eskiden olduğu gibi, bu politika da dışarıda kalınarak yürütülecektir. Çünkü, belirtileceği gibi, Türkmenistan'ın tarafsızlık politikası, ülkenin toplumsal yapısının, doğal zenginliklerinin ve Türkmenbaşı'nın amaçlarının beslediği karmaşık bir dinamik üzerine bina edilmiştir. Kültürel ve jeopolitik açılardan bazı bölgesel sorunlardan ve Rusya'nın baskılarından bir ölçüde yapısal olarak uzak duran Türkmenistan, tarafsızlık politikasıyla bu durumu pekiştirmekte ve tüm enerjisini ekonomik gelişmeye yönlendirmektedir. Mevcut bölgesel güvenlik kurumlarının, Orta Asya'daki sorunları kendi açısından yeteri ölçüde çözeceğine inanan Türkmenbaşı, fazladan malî yük altına girmek istememektedir.

İlginç olan başka bir nokta, Rusya'nın, Türkmen "uzaklaşmasına" diğer cumhuriyetlerdeki gibi tepki vermemesidir. İran, Türkiye ve Pakistan'ın, Türkmenistan

üzerinde henüz Rusya'yı korkutacak kadar önemli bir etki oluşturmamasının söz konusu olmadığı ve Türkmenistan'ın 1995'ten itibaren uyguladığı resmî tarafsızlık politikası bu durumu açıklığa kavuşturmada yardımcı olabilir. Rusya'nın, Türkmenistan'ın kendisine alternatif bulamayacağını düşünmesinin ve tarihsel olarak da bu ülkenin jeopolitik değerini düşük görmesinin yanında, Aşkabat'ın "izolasyon politikası" da Moskova'nın fazla olmayan endişelerini hafifletmektedir. Ama Rusya'nın endişelerini hafifletici bu nedenlerin, bazen, Moskova'nın Aşkabat üzerindeki etkilerini zayıflatan aynı faktörler olduğu da unutulmamalıdır.

BDT kurumlarına hep şüpheyile yaklaşan ve bu şüphesinde haksız olmadığı anlaşılan Türkmenistan, hep ikili ve eşit çerçevedeki ilişkileri savunmaktadır. 1995'ten itibaren ilân ettiği ve BM'de kabul gören "pozitif tarafsızlık" tutumlarına dikkat çeken Türkmenbaşı, taraf olacak iki ülke çıkarlarının öncelik verildiği dolaysız ilişkilerin değerini yorulmadan vurgulamaktadır.[12] Son dönemlerde, Moskova üst düzey yetkililerinin de aynı ifadeleri kullanması, Moskova'nın sonunda Aşkabat'ın daha önce kavradığı "gerçekliği anlamasından" ziyade, Rusya'nın gücünün ve bölgedeki mevcut jeopolitik durumun ortaya koyduğu bazı sınırların belirginleşmesine işaret etmektedir.

■ Rusya ile İkili İlişkiler

BDT çerçevesindeki ilişkilere karşı olsa da, Türkmenistan'ın, Rusya ile ikili çerçevede önemli anlaşmalar imzaladığı bir gerçektir. Ağustos 1992'de imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması ve ülkelerin politik, ekonomik ve askerî ilişkilerini düzenleyen ek maddeler ileriye yönelik ciddi bir adımdı. Bu anlaşmanın ikili ilişkiler açısından konumu, Batılı analizciler tarafından, "Rusya'nın bir BDT devletiyle imzaladığı en önemli anlaşma" olarak nitelendirilmişti.[13] 1993'te çifte vatandaşlık, göç ve göçmen haklarının korunması konusundaki anlaşma şimdiye kadar Rusya'nın başka hiçbir BDT devletiyle imzalamayı başaramadığı niteliktedir ve türünün tek

örneğidir. Ama daha sonra da değineceğimiz gibi, bu anlaşmaların uygulanması, kâğıt üzerindeki maddeler kadar çarpıcı olmamıştır. Bir anlamda, Türkmenistan'ın çok akıllıca davranıp, Rusya'yı kızdırmamak için bu ülkenin çıkarlarını daha çok gözeten anlaşmalar imzalayarak, bunların zaten işleyemez olacağını düşündüğünü ve haklı çıktığını söyleyebiliriz.

1991'den günümüze iki ülke arasındaki en önemli sorun, Türkmen gazının Rusya üzerinden dünya pazarına çıkarılması konusundaki anlaşmazlıklar olmuştur. SSCB dağıldığında doğalgaz için dünya pazarına tek çıkış yolu Rusya'dan geçen (Orta Asya-Merkez Boru Hattı) Türkmenistan, sırf Rusya'nın kotayı azaltması sonucu doğalgaz satışlarında ve dolayısıyla da bütçesinde ciddi düşüşlerle karşılaşmıştır. 1989 yılında üretilen 85 milyar m³'e karşılık bu rakam 1993 yılında 64,7 milyar m³'e, 1998'de ise Rusya'yla fiyat konusundaki bir anlaşmazlık sonucu 13,2 milyar m³'e kadar inmiştir. Ön yargılarımız, Rusya'nın bu şekilde davranmasının nedenlerini jeopolitik faktörlerde aramaya meyilli olsa da, asıl ve en önemli neden ekonomiktir. Bunun, Rusya'nın bilinçli Türkmenistan politikasının sonucu olmayıp, tamamen farklı girişimlerinin yan ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Moskova'nın Aşkabat'a yönelik tutumundan ziyade, ülkedeki iç politik ve ekonomik sorunların Türkmenistan'ı unutturacak türden oluşundan kaynaklanmaktadır.

Döviz kazancının hemen hemen yarısını petrol ve doğalgaz ihracından elde eden Rusya, Türkmenistan'ın direkt rakibi konumundadır. Diğer taraftan, Aşkabat'ın, ürünlerini dış pazara taşımak için Rus ulaşım hatlarına ihtiyaç duyması, Rusya için kendi ürünlerinin ihracının azalması anlamına gelmektedir. Neredeyse ihraç ettiği enerji ürünlerinin sağladığı gelirle ayakta duran Rusya, böylece, Türkmenistan'ı uzaklaştırmak pahasına olsa da kısa vadede kendisi için daha hayati olan yolu seçmeye zorlanmaktadır. Gazprom'un eski başkanı Rem Vyahirev'in Türkmenistan doğalgazının Rus boru hatlarıyla dış pazara açılması konusunda, "kapasite eksikliği söz konusuysen kendi pazarımızdan vazgeçmemiz ülkeye ihanetten

başka bir şey değildir” ifadesi durumu gözler önüne sermektedir.[14] Hal böyleyken, Türkmenistan’ın alternatif yollar arama dışında bir seçeneğinin kalmadığı açıktır.

■ Baskı Araçları Olarak Askerî İlişkiler ve Rus Azınlık

Rusya’nın Türkmenistan’daki askerî varlığının, bu ülke üzerinde ciddî baskı oluşturacak güçte olmadığına değinmiştik. SSCB’nin dağılmasından sonra ordu kurumuna sahip olmayan Türkmenistan, Rusya ile Haziran 1992’de ulusal ordu oluşturulması konusunda anlaşma imzalamıştı; Moskova, Aşkabat’a silâh, eğitim ve para sağlayacaktı.[15] Hatta bir ara ortak ordu oluşturma fikrini de ortaya atan Türkmenistan, sadece, bunun uluslararası hukuk açısından imkansız olduğunu anlayınca tutumundan vazgeçmişti. Ama daha sonra tarafsızlığın ilân edilmesi herhangi bir ülke ordusu veya üssünün Türkmenistan’da bulunmasını engelleyince, askerî ilişkiler farklı bir şekil almaya başlamıştır. Rus ordusunun Türkmenistan’dan geri çekilmesiyle, askerî işbirliği hava savunması ve sınır güvenliğiyle sınırlandırılmıştı.[16] Türkmenistan 1999 yılında bu alandaki işbirliğine de son verme kararı almış ve bu kararını aşamalı olarak yerine getirmeye başlamıştır.[17] Bu durumu değerlendiren, Türkmenistan sınır güvenlik güçlerinin Rus biriminin komutanı General Vladimir Konuvalov’un, “Türkmenistan güçlerinin artık Rusya’nın yardımı olmadan kendi sınırlarını koruyacak kapasiteye sahip oldukları” yönündeki açıklamaları dikkat çekmektedir.[18] Buradaki çarpıcı nokta, bu olayın iki ülke ilişkilerini iyi bir şekilde sembolize etmesidir. Böylece, Rusya başka cumhuriyetler üzerinde ciddî bir baskı unsuru olarak kullandığı askerî varlığını bu durumda fazla kullanamamaktadır.

Aynı durumun, diğer önemli bir baskı unsuru olan Rus azınlığı açısından da geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yaygın bir görüşe göre, Türkmenistan Rus azınlık konusunda Rusya’yla en yakın işbirliğine giren ülke olmuştur. Aralık 1993’te imzalanan çifte vatandaşlık antlaşması, Mayıs 1995’te, Rus

vatandaşı olup Türkmenistan'da kalıcı olarak oturan insanların hakları konusundaki diğer bir antlaşmayla pekiştirilmiştir. Rus azınlığın kendi dilinde eğitim alma hakkının yanında, bu antlaşmalar, yürütme ve yargıda görev alma ve oy hakkı dışında hemen hemen tüm fırsatları sunmaktadır; bu haklara özelleştirmede yer alma bile dahildir.[19] BDT ülkelerindeki Rus azınlık konusunda Rusya'nın arzuladığı türden bir emsal yaratan bu gelişmeler, bazıları tarafından Türkmenistan'daki Rusların kendilerini bu ülke dışında yabancı hissetmeleri yönündeki değerlendirmelere kadar götürüyordu.[20] 1994 yılında oluşturulan Din İşleri Komitesi'nin başkan yardımcılığına Türkmenistan'daki Rus Ortodoks Kilisesi Başkanı Andrey Sapunov'un getirilmesi de bu tezi doğrulamaktaydı.[21] Buna rağmen, Rus azınlık hakları Anayasaya yansımamaktadır. 1992 yılında Rus Topluluğu'nu oluşturma çabaları da Niyazov tarafından Anayasaya aykırılığı gerekçe gösterilerek durdurulmuştu.[22] TV'de yayımlanan Rusça programların süresi azaltılmakta ve sadece %5'i Türkmenceyi bilen Rus azınlık, 2000'de uygulanmaya başlayan vize rejimi ve yakın gelecekte uygulanması düşünülen Latin alfabesine geçiş nedenleriyle toplumdan soyutlanmaktadır. Şu anda Türkmenistan'da bir tek Rusça eğitim veren okul bulunmaktadır.[23] Sadece 1997-1999 yılları arasında 150 bin kişi Rusya'ya "yerleşebilirlik statüsü" için başvurmuş ve bunu elde etmiştir.[24] Türkmenistan'daki Rusların neredeyse yarısının bu adımı, aslında bu ülkeden Rusya'ya potansiyel olarak taşınmak isteyen insanların sayısını göstermektedir. Yerel halkın nüfus artış oranının Ruslardan çok daha fazla olması, mevcut göçlerle de birleşince, Ruslar kendilerini daha çok marjinalleşmiş ve yabancılaştırmış olarak görmektedirler. Bazı medya organlarında dile getirilmesine rağmen, Türkmenistan'daki Rus azınlık sorunu, Rus resmî çevrelerinde ciddî olarak dile getirilmemektedir. Rusya, hızla azalmakta olan nüfusunu korumak için eski BDT ülkelerindeki Rusları ülkeye döndürme çabalarını uygulamak için hazırlıklar yaparken bundan sonra da bunun gerçekleşme ihtimalinin zayıf olacağı anlaşılmaktadır. Aslında, Türkmenler ve Rus azınlık arasındaki sorunların fazla

olmayışının nedeni, ülkenin bilinçli politikalarından ziyade buradaki aşiret bilincinin etnik bilinçten daha fazla olmasında aranmalıdır. Tam olarak oluşmamış Türkmen etnik bilinci, Rus azınlığı “öteki” olarak algılamamaktadır. Türkmenistan’ın Ruslar konusundaki ihtiyatlı tutumu da daha çok, sanayi sektöründeki Türkmen çalışan oranının sadece %6 civarında ve ülke bütçesinin hemen hemen %75’ini oluşturan gaz sektöründe Rusların ezici çoğunlukta olmasından kaynaklanmaktadır.[25] Konumuz açısından daha önemli nokta, azalan (ve azalmasına “izin” verilen) Rus azınlık olayının, Rusya’yı Türkmenistan üzerinde bir başka baskı aracından mahrum bırakmasıdır.

Türkmenistan, BDT ülkeleri içinde 9 Haziran 1999’dan itibaren bu kurum vatandaşları için vize zorunluluğu getiren ilk devlet olmuştur. Amacını daha çok, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi yasa dışı hareketlilikleri engellemek olarak açıklayan Aşabat’ın bu davranışı,[26] yakından incelendiğinde, Türkmenbaşı rejiminin temel felsefesi ile daha iyi bir şekilde açıklanabilir. Çok geçmeden ülkeye akacağına hayal ettiği ama şimdi bile insanların açlıktan ölmelerini engelleyecek kadar yeterli olan enerji ürünlerinin sağladığı gelir,

Türkmenbaşı’na ülke vatandaşlarının dışarıya gitmesini (öncelikli olarak Rusya’da mevsimlik olarak çalışarak daha iyi para kazanma şansını) engelleme imkanı vermektedir. Böylece, dış kaynak olmadan kendi içinden muhalif güçler yetiştirme kapasitesinin zayıf olduğu anlaşılan toplum izole edilmekte ve rejime yönelecek olası tehditler önemli ölçüde kontrol altına alınmaktadır. Hatta, Rus basın organlarında ısmarlama yoluyla olumlu makaleler yazdırılmasıyla tanınan Türkmen yönetimi, vize kartını gerektiğinde “söz dinlemez” Rus gazetecilere karşı kullanmaktadır.[27]

Bu durum, Rusya için ilk önce Rus azınlık açısından önem taşıyormuş gibi görünse de, daha az önemli olmayan boyut, Moskova’nın, bu şekilde, Aşabat üzerindeki en önemli baskı araçlarının birinden mahrum olmasıdır. Diğer BDT ülkelerinin büyük bölümünün iş gücünün önemli bir kısmı Rusya’da bulunmakta ve geçimlerini bu şekilde sağlamaktadır. Bir

hesaplamaya göre erkek iş gücünün 1/3'ü Rusya'da bulunan Azerbaycan gibi devletler,[28] bu yolla, kendilerinin sağlayabildiklerinden daha iyi yaşam koşullarına ulaşmış toplumlarını, Rus piyasası elden çıkarsa kontrol etmekte güçlük çekmektedirler. Durumun farkında olan Rusya, bu aracı başarılı olarak kullanmaktadır. Sınırını dışarıya kapatan Türkmenistan ise, pahalı olsa da Rusya'yı bu araçtan mahrum etmektedir.

Böylece, Türkmenistan Rusya'nın tam istediği şartlarda anlaşmalar imzalarsa da, bu anlaşmaların ne derecede uygulandığı tartışmalıdır. Şartların ve kendi politikasının başka yönlerle götürdüğü bir ortamda, Türkmenbaşı sadece, Rusya ile resmî sorun yaşamaktan kaçınmış ve bu noktada da haklı olduğunu ortaya koymuştur. Rusya başka BDT ülkelerinde baskı aracı olarak kullandığı askerî varlık ve azınlık unsurlarıyla da Türkmenistan'ı fazla etkileyememektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bu, Türkmenistan'ın jeopolitik ve jeoekonomik konumu ve Türkmenbaşı faktörleriyle de birleşince, iki ülke arasında karşılıklı etkileşim durumunu bazı açılardan önemli sayılmayacak boyutlara indirmektedir. Rusya'nın en büyük baskı aracı da (boru hatları) pasif özellik taşımakta, yani Türkmenistan'a sadece işbirliği eksikliği durumunda zarar vermektedir. Ekonomik ilişkilerde Rusya'nın kendisine dayattığı şartlardan memnun olmayan Türkmenistan ise alternatif yollar arayışını sürdürmektedir. Sonuç olarak, Türkmenistan üzerinde egemenlik konusunda fazla çaba göstermeyen Rusya ve Rusya'yı ilk fırsatta dengelemeye çalışan Türkmenistan ilişkilerinin, uzun vadede ve son 1,5 asırlık dönem dikkate alındığında, emsalsiz bir nitelik kazanacağı anlaşılmaktadır.

■ Boru Hatları

Rusya'yla 1995-1997 yılları arasında gerçekleşen geçici ve göreceli yakınlaşma sona erince, Türkmenistan daha önce başlatmış olduğu alternatif yollar arama girişimlerine hız kazandırmıştır. 29 Ekim 1998'de Aşkabat ve Ankara hükümetler

arası bir anlaşma imzalayarak Türkmenistan-Türkiye- Avrupa-Trans-Hazar Gaz Boru Hattı girişimini başlatmışlardır. Hazar Denizi'nin yatağından geçecek boru hatlarını da içeren projenin maliyeti yaklaşık 3 milyar dolar olarak hesaplanmaktaydı.[29] Ama Rusya ve İran'ı bir araya getiren bu proje, Hazar'ın statüsü konusunun yeniden ortaya atılmasına neden olmuştur. Bu projenin Hazar'ın ekolojisine zarar vereceğini iddia eden bölgenin iki önemli devleti, şimdilik dengelenemeyen ortak siyasî iradelerini ortaya koymuşlardı. Bunun yanında, projenin maliyeti ve verimliliği konusundaki tereddütler, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunlar, bu alternatifin yavaş yavaş unutulmasına neden olmuştur. Öte yandan, 1994 yılında Türkmenistan, Türkiye ve İran arasında, Türkmen gazının İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştı. Ama 8 milyar dolarlık yüksek maliyet ve İran'a uygulanan ABD ambargosu, bu plânın da gerçekleştirilme olasılığını azaltmıştır.[30]

Görüldüğü gibi, Rusya'nın, Türkmenistan'ın kendi başına ve Rusyasız fazla bir şeyler yapamayacağıyla ilgili hesaplamaları pek de yanlış çıkmamış ve Moskova'nın aktif bir müdahalesi olmadan bile, Türkmenistan bu ülkeye alternatif arama konusunda başarısız olmuştur. Türkmenistan'ın Rusyasız zaten bir şey yapamayacağı yönündeki inanç, 1997'de gerçekleşen "ayrılık" zamanı Rus Gazpromu'nun o zamanki Başkanı Rem Vyahirev'in sözleriyle çok çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktaydı. Vyahirev, "Türkmenlerin hiçbir yere gidemeyeceklerini, diz çökerek Rusya'ya doğru sürüneceklerini" ve Rusyasız kalınca "kum yemeye" mahkum olacaklarını açık açık dile getirmekteydi.[31] Buna rağmen, Türkmenistan'ın çabalarına son verdiği ve sonuç alamadığı yönündeki bir değerlendirme de yanlış olurdu. 1997 yılında Türkmenistan ve İran arasında yapılan Körpece-Kurt Kui hattına, 2000'in sonlarına doğru Artık-Lutfabad hattı da eklenmiştir. Böylece, Türkmenistan her ne kadar Rusya dışında bir alternatif bulmada zorlanmışsa da, Rusya'nın, Putin'in iktidara gelişinden sonra Türkmenistan'la köklü ilişkiler kurma çabası ve bu ilişkilerin önemli miktarlardaki gaz alımları üzerine kurulması

gerçekleşmeseydi, daha radikal adımlar Türkmenistan için daha başarılı veya Rusya için daha zararlı sonuçlara götürebilirdi.

■ Sıcak İlişkiler

Vyahirev'in Moskova'nın üstünlük durumunu ne kadar abarttığı çok geçmeden ortaya çıkacaktı. 1999'da başbakanlığa getirilmesiyle, Rus dış politikasında yeni atılımlar gerçekleştiren Putin, BDT ülkeleriyle ilgili olarak yapılan bazı yanlışlıkların farkındaydı. Aynı Vyahirev, 1999'un sonunda, "Gazprom'da bazı kadro değişikliklerine gidebileceğini"[32] söyledikten sonra Türkmenistan'a gönderen ve Gazprom Başkanı'nın daha önce sarf ettiği "aptallıklar" için defalarca özür dilettilen Putin, Türkmenistan'la ilişkileri iyileştirmek için taviz sayılabilecek bazı adımlar atmıştır.

2000 yılı için gaz alımı konusunda Türkmenbaşı ve Vyahirev arasında gergin bir pazarlık sürmüştür. Gazprom başlangıçta, 1000 m³'ü 30-32 dolara alabileceklerini, bunun %30'unu döviz ve %70'ini takas yöntemiyle karşılayabileceklerini belirtmişti. Türkmenistan'ın istediği ise, 1000 m³ başına 40-42 dolar ve bunun yarısının dövizle ödenmesiydi. Türkmenistan'ın taviz vermemekte ısrarlı tutumu karşısında çıkmaza giren bu tartışma sadece Putin'in telefon açması ve Rusya'nın daha yüksek fiyat önermesi sonucu çözüme kavuşturulabilmişti. Rusya Türkmen gazının 1000 m³'ne 36 dolar verecek ve bunun %40'ını dövizle ödeyecekti. Telefon görüşmeleri sırasında, Putin'in Rusya'nın daha önce takındığı söylem tarzını değiştirmesi de dikkat çekmekteydi. İlişkilerini "eşit iki devlet" arasında ve "ikili çıkar" çerçevesinde sürmesi gerektiği yönünde Türkmenbaşı'yla tamamen aynı düşüncüyü paylaştığını ifade eden Rusya Başbakanı, Aşkabat'ın uyguladığı tarafsızlık politikasını da "kesinlikle tanıdığını ve buna saygı duyduğunu" belirtmiştir.[33]

Bu gelişmeleri pekiştiren olay, Putin'in Rusya Devlet Başkanı seçildikten sonra Orta Asya cumhuriyetlerine ilk resmî ziyaretini Özbekistan'la beraber Türkmenistan'a yapmasıydı.

Rem Vyahirev 1999 sonunda Türkmenistan'a gittiğinde, Putin'in müdahalesiyle Türkmenbaşı'na bir jest olarak, Rusya Başbakanı, eğer devlet başkanı seçilirse Türkmenistan'ı ilk fırsatta ziyaret edeceğini söylemişti;[34] Cumhurbaşkanı Vladimir Putin sözünü tutacaktı. Bu olay Türkmenistan'ın istediği türden olup Rusya'nın bu ülkeye daha özel önem verdiğini simgeleyen ve hep Türkmenbaşı'nın arzuladığı ikili, "ülkesine göre" ilkesine dayalı "seçici" bir politikanın sonucuydu.[35] Bir ölçüde, yanlış bir şekilde kenara itilen önemli bir ülkeden imalı özür dileme niteliği de taşıyan bu görüşme, eskinin yanlışlarını düzeltmeye yönelikti.[36] Türkmenistan'la ilişkilerin soğuması, daha önce de belirtilen nedenlerle, başka ülkelerin faaliyetlerine hız kazandırmışsa da, hiçbir ülkenin burada Rusya'yı dengeleyecek boyutta söz sahibi olduğu söylenemezdi. Ama uzun vadede ilişkilerde yaşanan bu soğumanın zararlı olacağı hesaplamasının yanında, Rusya'nın yeni ve kısa vadede daha önemli nedenleri bulunmaktaydı.

Putin ziyaretiyle başlayan görüşmenin normal resmî görüşme çerçevesine oturtulamayacak kadar samimî olacağı başından ortaya çıkmaya başlamıştı. Kültürel konulardaki bir sıra anlaşmalara rağmen görüşmelere damgasını vuran, Putin'in de belirttiği gibi, "ticarî alanda işbirliği" konusuydu. Aslında, Putin'in görüşmelerdeki temel amacı (daha sonra da bir çok kaynağı oldu bittiye getirdiği gibi), Aralık 1999'dan sonra, Türkmenistan'dan alınmakta olan yıllık 20 milyar m³ gaz miktarının her sene 10 milyar m³ arttırılarak 50-60 m³ çıkarılması ve bu durumun 30 senelik bir anlaşmaya bağlanmasıydı.[37] Ortaya somut bir anlaşmanın çıkmamasına rağmen, Putin, her iki ülkenin birbirine gerekli olduğunu anladıklarını ve Niyazov'la beraber görüşmelerin tüm hızıyla devam edip bir sonuca bağlanacağına inandığını ifade etmiştir. Putin-Niyazov görüşmesinin önemi ve detaylı bir şekilde anlatılmasının temel nedeni, bugün de iki ülke arasındaki ilişkilerin hemen hemen aynı çıkar algılamaları doğrultusunda sürdüğü ve Ocak 2002'de gerçekleşmesi beklenen liderler zirvesinin benzeri şekilde gelişeceğidir.

Gerçi, Rusya'nın hassas olduğu bölgesel güvenlik, uluslararası

terör, yasadışı silâh ve uyuşturucu ticareti konularına da değinilmiş ve hatta ortak bildiride bu kabilden bazı maddeler yer almıştır.[38] Ama Türkmen lider Afganistan söz konusuken, Türkmenistan açısından kökten dincilik gibi bir sorunun kesinlikle bulunmadığını da sözlerine eklemekteydi. Anlaşmanın bu boyutu, bir anlamda, Rusya'yı kırmamak için yapılmıştı ve Rusya da bu konularda fazla ileri gitmeyerek, diplomasi ahlâkının gerektirdiği boyuttaki bir anlayışla yetinmiştir. Rusya Devlet Başkanı'nın, Türkmenistan'ın tarafsızlığına duydukları saygıyı dile getirirken de, tarafsızlığın Türkmenistan için daha çok Afganistan olaylarında serbest hareket hakkı anlamına geldiğini bilmediğini söyleyemeyiz.[39] Rusya'nın bu tavizkâr tutumu, daha önce belirtilen nedenlerin yanı sıra, yeni ve bu ülke çıkarları açısından hayatî bir gelişmenin sonucuydu. Vyahirev'in Aralık 1999 ziyaretiyle başlayan bu süreçte, Türkmenistan'dan alınması planlanan gazın miktarı 20-50 milyar m³ olarak belirtilmişti. Buradaki asgarî 20 milyar m³'lük miktar, aslında, Rusya'nın gaz sektöründe oluşan ve 20 milyar m³ olacağı hesaplanan üretimdeki düşüş veya Rus basınının sık sık dile getirdiği gibi "deliklerle" ilgiliydi.[40] Gazprom'un en önemli yataklarının %40-80 oranında tüketildiğini[41] ve 2000 yılında gaz üretiminin %5 oranında azalacağını iyi anlayan Rus yönetimi, özellikle 1998 krizinden sonra canlanan sanayi sektöründe aşırı ihtiyaç duyulan enerji ürünlerini bulmak için daha çok taviz vermeye bile hazırды.[42]

Rusya'nın kendi imkanlarıyla iç pazar talebini karşılayacak durumda olduğu bir sır değildi, ama asıl sorun bu halde kıyaslanamayacak kadar pahalı fiyatlarla Batı pazarlarına ihraç edilen gazın getirdiği gelirde ortaya çıkacak ciddi düşüşlerdi. Bunun yanında, Mavi Akım projesi de dahil olmakla, Batılı devletlerle yapılan yeni anlaşmalar Rusya'yı, altından kalkamayacağı yükümlülükler altına sokmaktaydı.[43]

Böylece, Rusya'nın Türkmenistan politikasının doğalgaz faktörüne önemli ölçüde endekslendiği söylenebilir. Hatta, başka, jeopolitik çıkarlar söz konusuken bile, bunlar da "gaz aracı" kullanılarak çözülmeye çalışılmaktadır.

Türkmenistan'dan büyük miktarlarda gaz alma sözü veren Rusya, bu ülkenin alternatif yollar aramasını önemli ölçüde engellemiş olmaktadır. Bu gelişmenin, Trans-Hazar ve Bakû-Ceyhan boru hatlarına da etkisi büyüktür. Trans-Hazar'ın gerçekleşmesi durumunda, Bakû-Ceyhan'ın da maliyeti düşecek ve yapımında en ciddî engel olarak görülen sorun çözüldükten sonra, bu proje daha olumlu bir aşamaya girecektir. Putin'in isabetli adımının gerçek değeri burada ortaya çıkmaktadır. Bir açıdan da Mavi Akım projesi için yeterince gaz bulamayan Rusya, Türkmen gazını daha ucuz fiyatlara alarak, iç piyasasında veya ödeme sorunları bulunan ülkelere satacak, serbest kalan kendi gazını ise dünya fiyatlarıyla Türkiye'ye ihraç edecekti. Bunu yaparken de, Türkiye ve ABD'nin hep arkasında olduklarını vurguladıkları Bakû-Ceyhan'a darbe indirmiş olacaktı. Türkiye'ye gaz satmanın hem bağımsızlığını geliştirme hem de çok daha fazla para kazanma açısından önemini anlayan Türkmenistan, aynı gazı Rusya'ya daha ucuz fiyatlarla, Moskova'nın kendi gazını Türkiye'ye daha pahalıya satması için vermek zorunda kalmaktadır.

İran ve Afganistan'la her ne kadar iyi ilişkilere sahip olsa da Türkmenistan, bir gün bu ülkelerin tehdit kaynağına dönüşebileceğini iyi anlamaktadır.[44] Bu olmasa bile, bu ülkeleri hem politik hem de ekonomik açıdan dengeleyecek bir Rusya her zaman istenen bir durum olacaktır. Ama bu tür girişimler de, doğalgaz gölgesinde yapılmaktadır. Türkmenistan'ın bu açıdan değerlendirmeleri, Afganistan'da durumun 1998'den sonra değişmesi (11 Eylül'den sonra bile Afganistan'daki belirsizlik devam etmektedir), İran'a uygulanan ABD ambargoları ve Trans-Hazar konusunda yaşanan sorunlar (bu gelişmeleri Rusya'ya alternatif boru hatlarının yapımını engelleyecek türdendir) dikkate alınarak yapılmaktadır.

Aslında, burada Türkmenistan'ın görüş değiştirdiğinden bahsetmek yanlış olacaktır. Zira kaydettiğimiz gibi, ikili ilişkilerin soğumasındaki temel faktör Rusya'nın Türkmenistan'ı bırakması ve Aşabat'ın, Moskova'yı işbirliğine zorlayacak araçlara sahip olmamasından kaynaklanmaktaydı. Yani

Türkmenistan'ın Rusya'nın ilk olumlu çağırısına yanıt vereceği zaten kuvvetle muhtemeldi. Sonuçta, alternatif boru hatları bu kadar sorunluyken, geçici olarak Rusya'yla işbirliğine gitmek Türkmenistan için, yaşamını sürdürme açısından hayatîdir. Rusya'nın uzun süre boyunca Türkmenistan için tek ve en ciddî ve bu anlamda da hayatî bir transit ülke olacağı görüşü Türkmenistan'da yaygın olarak paylaşılmaktadır.

■ Engeller

Türkmenistan-Rusya ilişkilerini uzun vadede engelleyici faktörler de az değildir. Rusya ile ilişkiler Türkmenistan için şimdilik hayatîdir. Ama, sırf hayatîliği yüzünden Aşkabat durumun bu boyutlarda devamını istememektedir. Türkmenistan'a bu açıdan alternatif sağlayacak en önemli devletlerden biri İran'dır. Rusya ile stratejik ortaklığından sık sık bahsedilse de, İran-Rus ilişkileri de önemli yapısal sorunlarla sınırlanmaktadır.[45] Türkmenistan'ın İran'a ihraç ettiği 8 milyar m³ gaz miktarının çok geçmeden 13 milyar m³'e yükseltileceği yönündeki iddialar,[46] yakın gelecekte Rusya'nın daha uzaklaşmış bir Türkmenistan'la karşılaşabileceğini haber vermektedir; mevcut boru kapasitesi buna imkan tanımaktadır.[47] İran'a uygulanan ve Türkmenistan'ı en ucuz ulaşım yollarından mahrum eden ABD ambargosunun da ebedî olmayacağı açıktır. Sonuçta, doğalgaz rezervleri açısından dünya birincisi olan Rusya da kendi Kuzey Okyanusu rezervlerini kullanmayı, Türkmenistan rezervlerine ilk fırsatta tercih edecek[48] ve rakibi olduğu Türkmenistan'ı safdışı bırakmak isteyecektir. Türkmenbaşı, iki ülke ilişkilerinin ekonomi ağırlıklı olduğunu ve bu alanda da Rusların önemli kısıtlamalarının bulunduğunu iyi bir şekilde ortaya koymaktadır.[49] Aynı şeyleri, doğalgaz rezervleri açısından dünya ikincisi İran için söylemek mümkün olsa da, burada asıl vurgulanması istenen, Rusya'ya bağımlılığın ve bunun yarattığı zararların azaltılması çabalarının başarıya ulaşması için bazı temellerin bulunmasıdır. Hazar Denizi'nin hukukî statüsü konusunda İran ve

Türkmenistan'ın gösterdiği işbirliği bu açıdan dikkate değerdir. Örtüşme de, diğer Hazar devletlerinin görüşlerine (özellikle Azerbaycan'ın) karşı olmaları dolayısıyla bir araya gelen Türkmenistan ve İran, ilişkilerinin pekişmesi için fazla bir nedenle karşı karşıyadırlar. Rusya ve Türkmenistan'ın Hazar konusundaki görüşleri çelişse de, Aşkabat'ın esas sorunu Bakû'yledir. Ama bu noktada da, Rus siyasî karar alma mekanizmasında önemli paylara sahip olan bazı Rus şirketlerinin Azerbaycan'daki yatırımlarda önemli paylara sahip olmaları, Türkmenistan'ı Rusya ile karşı karşıya getirmektedir. İran ve Azerbaycan arasında yaşanan gerginlik sırasında, Türkmenistan da İran'a taraf çıkınca, Rusya'nın Hazar Meseleleri Üzere Özel Temsilcisi Viktor Kalyujnı, Aşkabat'ın yaptıklarını beğenmemiştir. Bunun arkasındaki en önemli nedenlerden biri de, bu şahsın çok yakın ilişkileri bulunan Lukoil'in Azerbaycan'da sahip olduğu hisselerdir.[50] Ama tabii ki bu açıdan daha önemli konu, Rusya ve Türkmenistan'ın Hazar'da sahip oldukları enerji kaynaklarının miktarı ve koordinatlarıdır. Bu konudaki farklılıklar, iki devletin sonuna kadar (eğer yeni ve önemli keşifler söz konusu olmazsa) farklı görüşleri savunacağı anlamına gelmektedir. Türkmenistan'ın petrol kaynaklarının hemen hemen yarısı, gaz kaynaklarının ise 1/4'ü Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Rusya'nın elinde, Hazar kaynaklarının %10-15'i bulunuyor.[51] Rusya için bu oran Türkmenistan'a kıyasla daha önemsizse de, Hazar'daki payı, önemli çıkar alanındaki bu bölgedeki etkinlik açısından, Moskova için büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan, Hazar'ın belirli bir hukukî ilke bazında bölüştürülmesi iki ülkenin çıkarlarının ortak bir noktada buluşmasını engellemektedir.

Rusya ve Türkmenistan arasında 2001 yılında da tekrarlanan gaz sorununun, bir ülkeye ağırlıklı olarak bağımlı olmanın beraberinde getirdiği ve bu şartlar ortadan kalkmayınca bitmeyeceği anlaşılmaktadır. Ukrayna'ya 1000 m³'ü 40 dolara (yarısı döviz yarısı barter) satmayı başaran Türkmenistan, Rusya'dan da aynı şartları talep edince geri çevrilmiş ve görüşmeler bir daha tıkanmıştı.[52] Sonunda, 16 Şubat 2001'de

ITERA Türkmenistan'dan aynı fiyata gaz almaya razı olsa da, 40 dolara alınacak bu gazın Avrupa pazarlarında 100-110 dolardan alıcı bulması Türkmenistan'ın kendisini iyi hissetmesine neden olmamaktadır.

■ Sonuç

Türkmenistan'ın ekonomik açıdan bazı gelişmeler kaydettiği bilinmektedir. Son 10 sene içinde ülkedeki buğday üretimi 20 kat artmış ve önceleri ekmek ithal eden Türkmenistan şimdi bunu ihraç edebilecek düzeylere gelmiştir. Öte yandan Rusya'nın Türkmen doğalgazına kendi toprağını transit olarak kullandırtmamasıyla tekstil sektörüne yönelen Türkmenistan, bir iddiaya göre, kendi pamuğundan ürettiği tekstil ürünleri ihraç ederek yılda 400 milyon dolar kazanmaktadır.[53] Son on yılda Türkmenistan'a yapılan toplam yatırım miktarı 19 milyar doları buluyorken, 2000 yılında kişi başına düşen yatırım açısından Aşkabat'ın BDT ülkeleri içinde birinci geldiği belirtilmektedir.[54] Aynı yıl GSYİH'sindeki %17,6'lık artışla dünya birincisi olan Türkmenistan'dan dışarıya para çıkarılmasının engellenmesi de bu gelişmelerin arkasındaki önemli nedenlerden biri olarak anılmaktadır.[55]

1998'de üretimi 13,2 milyar m³'e kadar düşen Türkmenistan, 1999'da 22 milyar, 2000'de ise 47 milyar m³ doğalgaz üretmiştir. 2001'de 70-75 milyar m³'lük plânlara rağmen, üretim 51,7 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Niyazov'un belirttiği rakamların altında olsa da, geçen yıla göre gaz üretimi %9, petrol üretimiye %12 oranında artış göstermiştir.[56]

Ama 1999'da %12, 2000'de %17, 2001'de ise %20,5 büyüme gösteren Türkmen ekonomisi bu gelişmeyi petrol ve gaz fiyatlarının dünya piyasalarında yükselmesine ve Rusya'yla "iyi" ilişkilere borçluydu. 2001'deki gelişmelerin de büyük ölçüde, ödemelerinin sadece yarısını nakitle ödeyen ve bunu da güçlkle yerine getiren Ukrayna'ya gaz satışı sonucu gerçekleştiği bilinmektedir.[57] Şaşırtıcı göstergeleri genel bir iyileşmeden ziyade bir tek ülkenin (Rusya) niyetleri ve

dünya piyasasının cömertliği sayesinde elde eden Aşkabat'ın, 1997'de Gazprom'la anlaşmazlık yüzünden ekonomisinde %25,9'luk bir düşüş yaşadığı da unutulmamalıdır ve tekrarlanmaması için fazla neden bulunmamaktadır. Dönemde Rusya, Türkmenistan için dünya pazarına tek çıkış ülkesi olsa da, günümüzde temelli değişim kesinlikle söz konusu değildir.

Türkmenbaşı, Ocak'ta İran'ın 8 milyar m³ gaz talebinde bulunmasına rağmen bu ülkeye sadece 5-6 milyar m³ ihraç edebileceklerini belirtmiştir. 2000'de İran'ın 13 milyar, Rusya'nın ise 50 milyar gaz alma plânlarına rağmen, İran'ın 2001'in ilk 10 ayındaki ithalat miktarı sadece 3,5 milyar m³'le sınırlı olmuştur.[58] Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkmenistan'ın coğrafî konumu ve gereken altyapı yetersizliğiye de, diğer neden "muhalefetsiz lider" Niyazov'la anlaşmanın aşırı zorluğudur.

Çoğunluğu kısa vadeli olmak üzere 2,1 milyar dolarlık dış borcunu ödeme zorlukları çeken ama buna rağmen IMF desteğini geri çeviren Türkmenbaşı'nın ekonomik alandaki faaliyetlerinin ciddî olumsuzlukları bulunmaktadır. Niyazov petrol ve doğalgaz işletmelerinin özelleştirilmesini en azından 2015'e kadar ertelemiştir. %90'ı gaz ve petrol sektörlerine yapılan yabancı yatırımlar da çok sayıdaki kısıtlamalar sonucu özellikle son yıllarda azalmaktadır.

Bu durumda, dış politikası ekonomi ağırlıklı olan Aşkabat, kısa vadede Moskova ile iyi ilişkiler kurmaya zorlanmaktadır. Rusya'ya 2000'de 30 milyar m³, 2001'de ise sadece 10 milyar m³ doğalgaz gönderebilen Türkmenistan, Rusya gibi bu miktarı artırmaya çalışmaktadır.[59] Bir iddiaya göre Kremlin Türkmenistan'la 10 senelik bir anlaşma peşindedir.[60] 2002 Ocak'ta plânlanan Niyazov-Putin zirvesinde iki ülke arasında ekonomik alanda çok önemli bir anlaşma olasılığı tartışmaları, Putin'in Türkmenistan ziyareti sırasında ortaya çıkan durumu çağrıştırmaktadır. Her iki taraf için aynı nedenler şimdi de geçerli olmaktadır. Putin, bu şekilde Rusya'nın tek elci transit konumunu kullanarak hem ekonomik kazanç hem de karmaşıklaşan Orta Asya'da siyasî etkinlik kazanmaya çalışacaktır. Türkmen lider de, her ne kadar trans-Afgan

borusunu unutmuyacaksa da, kısa vadede Ruslarla işbirliği olmadan ülkesini en önemli gelir kaynağından mahrum etmeyi göze almak istememektedir. Alman ve ABD isteklerine rağmen, Türkmenistan'ın, askerî amaçlarla toprağını koalisyon güçlerine açmamaktadır.[61] Aşkabat'ın tarafsızlık politikası, temelde, ülkenin başından beri güvenlik konusundaki göreceli güvenliği, bu işin onsuz da yapılabileceği inancı ve kendisini maliyetli güvenlik konularından kenarda tutma isteğinden kaynaklanmaktadır.[62] Ama daha az önemli olmayan konu, Aşkabat'ın bu şekilde, diğer Orta Asya devletlerindeki Batı askerî varlığı Rusya'da önemli tepkilere neden olmaktadır, Rusya'dan hem Hazar Denizi'nin hukukî statüsü konusunda hem de doğalgaz kota ve satışları konusunda önemli tavizler koparma isteği olabilir.

Gerçi, Taliban sonrası Afganistan'da, Türkmenistan yeniden Güney Asya'ya uzanacak boru hattı girişimlerine hız kazandıracaktır ve uluslararası ortamın daha müsait olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. ABD'nin Afganistan'daki operasyonları başladıktan sonra çok geçmeden BM liderlerine mektup gönderen Niyazov, boru hattının Afganistan'ın "yeniden yapılmasına yardım edeceğini... ve tüm bölgenin gelişmesini hızlandıracığını" belirtmekteydi.[63] Bunu takiben, Niyazov ve ABD Dış İşleri'nin Hazar Temsilcisi Steven Mann arasında gerçekleşen görüşmede Afganistan ve Pakistan arasında yapılacak gaz boru hattının ele alındığı belirtilmektedir. Bazı iddialara göre, Mann, Amerikalı şirketlerin malî desteği sağlamaya hazır olduklarını belirtmiştir.[64]

Şark Araştırmaları Enstitüsü Afganistan Bölmesi'nin Başkanı Viktor Korgun'a göre Rusya, Türkmen-Afganistan boru hattına fazla karşı çıkmayacaktır. Çünkü, zamanında ortaya atılan trans-Afganistan boru hattında yer alma konusunda Gazprom kararlıydı ve projeden en geç vazgeçenler arasında olup, sadece 1998'de ABD'nin Taliban'ı hedef almasından sonra geri çekilmiştir.[65] Belirtilindiği gibi, Rusya'dan geçen boru hattının Gazprom'un kendi ihtiyaçlarını karşılama açısından bile yetersiz kaldığı ve bu alanda yeni yatırımların pek olası olmadığı bir ortamda, Türkmenistan'ın bir şekilde kendisine

alternatif yol bulacağını göstermektedir. Ekonomik nedenlerle hareket eden bir şirketin bu durumda kâr sağlayabileceği bir projeden vazgeçmesi söz konusu olamaz. Öte yandan, parasal ve teknik destekten ziyade, tıpkı LUKoil gibi, projede Rusya'nın nüfusu sayesinde yer alabilecek Gazprom'un bu fırsatı kaçırmak istemeyişi doğaldı. Ayrıca, Bakû-Ceyhan konusunda, Rusya ve Batı'nın işbirliğine gidebileceği doğrultusunda işaretler belirmeye başlamışken,[66] genel Rusya-Batı (veya ABD) ilişkilerinin ısınması, trans-Afgan boru hattının da yeniden gündeme gelmesi durumunda, Rusya'dan çok önemli itirazın gelmeyebileceği ciddiye alınacak bir olasılıktır. ABD'nin Taliban'ın Kabil'e girişine ılımlı tepki vermesinin arkasındaki önemli nedenlerden biri olarak bilinen güçlü Unocal'ın da Taliban'dan sonra bu projesine dönmesi beklenebilir. Öte yandan, hem Rusya hem de ABD, Afganistan'da istikrarlı bir devletin oluşmasını, bölgesel ve küresel teröre karşı mücadele açısından istiyorken, Afganistan'a yıllık 150 milyon dolar sağlayacağı hesaplanan trans- Afgan boru hattı konusunda her iki devlet bir araya gelebilir.[67]

Ama 1997'de maliyeti 1,9 milyar dolar olarak hesaplanan "yeni ipek yolu"ndan[68] fazla bahsedilmemektedir. Cambridge Energy Research Associates'ten Hazar enerji kaynakları uzmanı, Laurent Ruseckas'a göre, Afganistan'dan geçecek boru hattı projeleri "ölüdür ve geri gelmeyecektir".[69] Bu değerlendirmelere rağmen, ABD ve Rusya'nın Afganistan'ın istikrarında, Türkmenistan'ın ise ekonomik olarak Güney Asya pazarının çekiciliğindeki çıkarı, trans-Afgan olasılığının olabilirliğine işaret etmektedir. Rusya'nın ödediği 38 dolara karşılık, Güney Asya'daki pazarlara doğalgazını ortalama 60 dolara satabilecek Türkmenistan'ın büyük rezervlerinin çekiciliğini bu amaçla kullanmaması için fazla bir neden yoktur.[70] Kısacası, önemli potansiyel zorluklara rağmen trans-Afgan hattının ölü olduğu yargısı gerçekçi değildir.

Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının boyutları Aşkabat'ı Moskova'ya bağlı tutmayacak kadar büyüktür. Buna Türkmenistan'ın Rus stratejik algılamasındaki yeri, ülkenin Rus baskı araçlarına göreceli olarak kapalı oluşu da

eklenince, uzun vadede iki ülke arasında eski imparatorluk merkezi- eyalet tarzı ilişkilerin ortadan kalkacağı beklenmelidir. Kısa vadede, Türkmenistan'ı yönetmenin en önemli aracı olan ekonomik refah namına Rusya ile ilişkiler kaçınılmaz olsa da, diğer açılardan Rusya'ya mesafeli yaklaşım bağımsız bir gelecek bazı kurumsallaşmalara neden olmaktadır. Gerçi bu tür bir eğilim, sırf Rusya'ya yönelik olmayıp i  politikadaki iktidar mücadelesinin Türkmen dış politikasına genel yansımasının bir boyutudur ve Türkmenistan için fırsat maliyeti fazlasıyla büyük olabilir. Yine de, "uluslararası ekonomi"nin doğalgaz kaynakları açısından dünya dördüncüsü Türkmenistan'ı, Rusya'dan önce unutacağı beklenemez.

Elnur SOLTAN,

Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masası / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 757- 767

■ Dipnotlar:

[1] Albrecht Frischenschlager, "Turkmenistan on its Way to Political and Economic Independence", Eurasian Studies, No. 3, Güz 1995, s. 38.

[2] Makalenin Rus-Türkmen ilişkileriyle değil de, Rusya-Orta Asya ilişkileriyle başlaması, özellikle ilk başlarda Rusya'nın tam ikili ilişkilerden ziyade, Türkmenistan'a "yakın  evre" ve Orta Asya çerçevesinde yaklaşmasından kaynaklanmaktadır.

[3] Asia, No. 4, şubat 1994, s. 2.

[4] Bkz: Nazim Cafer soy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi", Stratejik Analiz, Cilt. 1 (8), 2000.

[5] Kanıtlanmış petrol kaynakları fazla olmasa da, Türkmenistan doğalgaz açısından dünya dördüncüsüdür.

[6] Bkz. "Turkmenistan Country Analysis Brief", Energy Information Administration.

[7] Albrecht Frischenschlager, "Turkmenistan on its Way. ", s. 40.

- [8] Turkmenistan Rasstalsya s SNG. Bezpovorotno, Smi. ru, 01 Aralık 2000.
- [9] Radio Free Europe/Radio Liberty, 31 Ağustos 2001.
- [10] Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu Gümrük Birliği de Türkmenistan'ın dışında kalmayı tercih ettiği BDT kurumları arasında bulunmaktadır.
- [11] Bu kurum daha önce Çin'le sınırı bulunan eski Sovyet cumhuriyetlerini ve Çin arasında özellikle sınır sorunlarının çözülmesi amacıyla oluşturulmuştu ve Türkmenistan'ın burada yer alması beklenemezdi. Burada kastedilen, Türkmenistan'ın, 1999'dan itibaren, temel önceliğini bölgesel güvenlik sorunları olarak niteleyen bu kurumun dışında kalmasıdır.
- [12] Eduard Petrov, "V. Ramkah SNG Moskva Reşile İdti Turkmenskim Putyom", Nezavisimaya Gazeta, 07 Şubat 2001.
- [13] K. P. Dudarev, "A Post-Communist. ", s. 149.
- [14] Fiona Hill, "A Not-So-Grand Strategy: United States Policy in the Caucasus and the Central Asia since 1991", Politique Etrangere, Şubat 2001, s. 58.
- [15] Kemal H. Karpat, "The Sociopolitical Environment Conditioning the Foreign Policy of the Central Asian States", The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia, (editöler), Adeed Dawisha ve Karen Dawisha, Armonk, M. E. Sharpe, s. 203.
- [16] K. P. Dudarev, "A Post-Communist. ", s. 145.
- [17] Turkmenistan, The NIS Observed: An Analytical Review, Cilt. 4, No. 10, s. 5.
- [18] K. P. Dudarev, "A Post-Communist. ", ss. 145-146.
- [19] Karen Dawisha, Bruce Parrot, Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus, United Kingdom, Cambridge, 1997, ss. 336-337.
- [20] Paul Kolstroe, Russians in the Former Soviet Republics, Londra, Hurst&Company, 1995, ss. 216-217.
- [21] Albrecht Frischenschlager, "Turkmenistan on its Way.", s. 39.
- [22] K. P. Dudarev, "A Post-Communist. ", s. 144.
- [23] İgor Rotar, "Srednoaziatskoe Turne".

- [24] Saken Belgibayev, "Turkmenistan Gaz-Eksport".
- [25] K. P. Dudarev, "A Post-Communist. ", s. 145.
- [26] K. P. Dudarev, "A Post-Communist Authoritarian Regime", Central Asia: Political and Economic Challenges in the Post-Soviet Era, (der), Alexei Vassiliev, Londra, Saqi Books, 2001, s. 148.
- [27] Rusya'nın Türkmen büyükelçiliği çalışanlarına Rusya basınında "aleyhte" çıkan yazıları önleme görevi vermiştir. Daha önceleri 3.000 Dolar civarında olmasına rağmen günümüzde rüşvet miktarının 25.000 doları bulduğu belirtiliyor. Serdar Muradov, "Türkmenbaşı Provodit "Zaçistku" Rossiyskoy Pressı", 08 Ocak 2002. Tanınan Rus gazeteci Alan Kasayev'e göre, eğer Türkmenbaşı'nı "kızdıracac"şeyler yapılırsa bu ülkeden bilgi almak neredeyse imkansızlaşmaktadır. Çünkü tüm bilgi Türkmen Devlet Başkanı'nın kontrolündedir. Alan Kasayev, "SNG Otmenyat ne Budut", SMİ. ru, 29 Kasım 2001.
- [28] Sabit Bağırov, "Soşialno-ekonomiçeskie aspektı perehoda k rınu v Azerbaycane", yayımlanmamış, Bakü, 1999.
- [29] Azhdar Kurtov, "The Turkmenistan Fuel and Energy Complex: Problems and Prospects", Central Asia and Caucasus, Cilt. 3 (9), 2001, s. 59.
- [30] Albrecht Frischenschlager, "Turkmenistan on its Way. ", s. 47.
- [31] Poçemu Vyahirev Hotel Vstat na Koleni Pered Turkmenbaşı, Komsomolskaya Pravda, 28 Haziran 2001.
- [32] Mihail Pereplesnin, Eduard Petrov, "Vyahirev Gotov k Kompromisu", Nezavisimaya Gazeta, 18 Aralık 1999.
- [33] Mihail Pereplesnin, "Rossiya Vernulas v Turkmeniyu", Nezavisimaya Gazeta, 22 Aralık 1999.
- [34] Turkmenistan Gaz-Eksport i import İnteresov, APR WEB, 15 Ocak 2001.
- [35] Milana Davıdova, "Putin Poddast Rossii Gazu", Sevodnya, 19 Mayıs 2000.
- [36] Mihail Pereplesnin ve Yegor Yaşın, "Rossiya i Turkmeniya Po-Prejnomu Nujnı Drug Drugu", Nezavisimaya Gazeta, 25 Mayıs 2000.
- [37] Milana Davıdova, "Putin Poddast".

- [38] "Putin, Niyazov Cement Ties", RFE/RL, 19 Mayıs 2000.
- [39] Saken Belgibayev, "Turkmenistan Gaz-Eksport i import interesov", Transcaspian, 15 Ocak 2001.
- [40] Mihail Pereplesnin ve Eduard Petrov, "Vyahirev Gotov".
- [41] P. Vlasov ve O. Vlasova, Ekspert, No. 21, 2000.
- [42] Azhdar Kurtov, "The Turkmenistan Fuel. ", 57.
- [43] Milana Davıdova, "Putin Poddast".
- [44] K. P. Dudarev, "A Post-Communist. ", s. 149.
- [45] Bkz: Elnur Soltan, "Hatemi'nin Rusya Ziyareti: Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları", Atratejik Analiz, No. 12, Nisan 2001, ss. 5-21.
- [46] İzvestya, 11 Ocak 2001.
- [47] Saken Belgibayev, "Turkmenistan Gaz-Eksport".
- [48] Turkmenistan: The New Hermit Kingdom, Stratfor, 27 Temmuz 2000.
- [49] İgor Torbakov, "Taliban Defeat Debate On Trans-Afghan Pipeline", Eurasianet, 12 Aralık 2001.
- [50] Michael Lelyveld, "Russia: Criticisim of Turkmenistan may Aim to Please Azerbaijan", RFE/RL, 05 Eylül, 2001.
- [51] Petr Belkin, "Türkmenistan: Yubiley, Neft i Gaz Çerez Talibov, Kaspiy, PTP, UNOCAL, Gazprom. Çto-to Neperemennı Budet. ", SMİ. ru, 29 Ekim 2001.
- [52] Azhdar Kurtov, "The Turkmenistan Fuel", s. 63.
- [53] Vladimir Kovalyevskiy, "Türkmenbaşı Velikiy Dal Svoemu Narodu Premiı", Komsomolskaya Pravda, 27 Ekim 2001.
- [54] Vladimir Berezovskiy, "Türkmenistan: 10 Let Bez SSSR", Parlamentskaya Gazeta, 27 Ekim 2001.
- [55] Aleksandr Feodorov, "Strana, Katoraya Şagayet ne v Nogu", Tribuna, 26 Ekim 2001.
- [56] Michael Lelyveld, "Turkmenistan: Oil Output Numbers Fall Short of Targets", RFE/RL, 16 Ocak 2002.
- [57] Michael Lelyveld, "Turkmenistan: Oil Output Numbers Fall Short of Targets", RFE/RL, 16 Ocak 2002. 2002-2006 yıllarında Türkmenistan ve Ukrayna arasında 250 milyar m3 doğalgaz satımını öngören anlaşma imzalanmıştır. 1000 m3'ü 42 Dolardan olacak bu anlaşmanın da kaderi, Ukrayna'nın ödeme zorlukları ve Rusya'nın tutumuyla şekillenecektir ve her zaman iyi

sonuçlara götürmeyebilir.

[58] Michael Lelyveld, "Turkmenistan: Oil Output".

[59] Şimdilik, İtera 2002 yılında Türkmenistan'dan 10 milyar m3 gaz almayı planlamaktadır. Bkz. Yuriy Alekseyev, "Rossiya i Türkmenistan: ot Doveritelnogo Dialoga k Bolee Tesnomu Vzaimovıgodnomu Sotrudniçestvu", Strana. ru, 07 Ocak 2002.

[60] İgor Torbakov, "Taliban Defeat Debate On Trans-Afghan Pipeline", Eurasianet, 12 Aralık 2001.

[61] Ian Tylor, "Russia Edgy at Spread of US bases in its Backyard", The Guradian, 10 Ocak 2002; RİA Novosti, 09 Ocak 2001.

[62] Aleksey Şalayev, "Vaşington İşet Soyuznikov", SMİ. ru, 18 Eylül 2000; Yuriy Alekseyev, "Rossiya i Türkmenistan: ot Doveritelnogo Dialoga k Bolee Tesnomu Vzaimovıgodnomu Sotrudniçestvu", Strana. ru, 07 Ocak 2002.

[63] İgor Torbakov, "Taliban Defeat Debate On Trans-Afghan Pipeline", Eurasianet, 12 Aralık 2001.

[64] Gazeta. ru, 11 Kasım 2001.

[65] SMİ. ru, 12 Kasım 2001.

[66] Petr Belkin, "Türkmenistan: Yubiley, Neft i Gaz Çerez Talibov, Kaspiy, PTP, UNOCAL, Gazprom. Çto-to Neperemenno Budet", SMİ. ru, 29 Ekim 2001.

[67] Yevgeniy Revenko, Vesti Nedeli, 28 Ekim 2001.

[68] İgor Torbakov, "Taliban Defeat Debate On Trans-Afghan Pipeline", Eurasianet, 12 Aralık 2001.

[69] Time, 09 Kasım 2001.

[70] İgor Torbakov, "Taliban Defeat Debate On Trans-Afghan Pipeline", Eurasianet, 12 Aralık 2001. Publisistika